

Gagyai József

A kicsi cigány és társai

1. Nyárádkarácsonfalván, vagyis a régi falu területén a lakosok többsége ma már cigány anyanyelvű, cigány nemzetiiségű. Igaz, a falu a huszadik század második felében összeépült Fojfalvával és Csiba-Káposztásszentmiklóssal, és az egykor négy, ma egy településen a magyarok vannak többségben. A cigányok tehát ha így nézzük, többségben, ha úgy tekintjük, akkor kisebbségben vannak. A folyamat azonban egyértelmű: a magyar lakosság aránya csökken, a cigányé nő.

Az identitás hivatalos rákérdezés során való vállalása jellemző a karácsonfalvi cigányokra – ellentétben más székelyföldi falvakban lakó cigányok uralkodó magatartásával. A hivatalos népszámlálási mutatók egyszerre dokumentálják a folyamatos növekedést, valamint az említett határozott viselkedést. 1966-ban 173-an, 1977-ben 365-en, 1992-ben 589-en vallották magukat cigánynak Karácsonfalván. A magyarok száma 1956-ban volt a legnagyobb, azóta a kisgyereklétszám, valamint a Marosvásárhelyre való beköltözés miatt csökken. Románok kis számban (1992-ben 23) élnek a faluban.

2. A legfontosabb karácsonfalvi cigány nemzetségek a Gáborok, Burcsák, Rostások. Akinek életpályáját részletesebben bemutatom, az a Gáborok közé tartozik.

Jankó 1966-ban született Nyáradkarácsonfalván. A három fiú közül ő volt a legnagyobb. Édesanyja kolozsvári, és gyerekkorában, amikor nagyon szegények voltak, egy ideig Kolozsváron is laktak. Visszaköltöztek Karácsonfalvára, és Jankó az iskolát már itt kezdte meg, de a megkezdésen túl alig jutott. Megtanulta magyarul és románul a betűket összeolvasni, de összeírni már nem; megtanult számolni. Papíron négy osztályt végzett.

Jankó édesapja vándorkereskedéssel foglalkozott. Ruhákkal, edényekkel, függönnyel, szőnyeggel, régiségekkel házal, vagy piacon árulta ezeket. Tulajdonképpen „mindent megvett és mindent eladott, amiből egy kicsi haszont tudott csinálni”. Jankó is gyerekkorától apja mellett utazgatva, piacozva és házalva, ezt a mesterséget tanulta meg.

Az életük két korszakra oszlott: a Karácsonfalván töltött időszakra és a vándorlásra. „*Akkor indultunk el, amikor azt az időjárás engedte, amikor már meleg volt. Mind mentünk, a kicsik is, anyám is, mind együtt voltunk. Nem volt, hogy mint most, rendes szállás, megfogadják, hanem ahol tudtunk, hát vándoroltunk. Vonattal, hát nem volt autó, mint most. Akkor nagyon féltünk például a rendőröktől, mert nagyon durvák voltak, kiabáltak. Ha láttuk meg, bújtunk el. Mindenütt voltak rokonok, ismerősök, Brassóban, Szebenben, Temesváron, s Kolozsváron leginkább. Kolozsváron voltunk a legtöbbet.*”

Ahogy hidegre fordult az idő, Jankóék családja, másokkal együtt, hazatért Karácsonfalvára. Ez törvény volt akkor: legkésőbb karácsonyig mindenki, aki az itteni cigányok közül kereskedő vagy mesterember (bádogos, üstkészítő) volt, és vándorló életet élt, megérkezett. A hazahozott keresetükből megvásárolták a „*nagy disznót*”, levágták, és jól éltek, amíg tartott belőle.

Fontos volt a karácsonfalvi cigányok számára, hogy közel volt Marosvásárhely, és télen is, ha egy kicsit enyhébb volt az idő, be lehetett autóbuszozni a városba. Ez azonban nem hozott nagy

jövedelmet, inkább csak pótolta anyári keresetét, és a napi ételmet sikerült árulással vagy házalással megszerezni.

Ebben az időszakban a Jankó családja által beélt terület: a dél-erdélyi nagyvárosok, valamint Kolozsvár, Marosvásárhely. A középpontban, természetesen, Karácsonfalva áll: itt élnek az apai rokonok, itt van a családi ház.

A periodikus mozgásnak két alapvető formája van. Az egyik a távoli helyek, piacok, kereseti és erőforrás-nyerési helyszínek felkeresése. Ez tavasztól őszig tart. A családdal együtt történik. A család az, amely más családokkal együtt megtelepedik rövidebb-hosszabb időszakra egy nagyvárosban, ideiglenes szálláson, és a felnőttek innen indulnak napi munkájukat végezni. Ezek a felnőttek alkalmanként, amennyire és ahogyan a szükség követeli, el is hagyhatják a családot, messzebbre is utazhatnak (Bukarestbe, tengerpartra). Az is megtörténik, hogy az egész család rövid idő múlva felkerekedik, új szállást vagy új várost keres. Ez a mozgás tehát nem előre megtervezett, kiszámított, és nem kiszámítható. A megtelepedés mindig időleges: néhány órányi, néhány napnyi, legfeljebb néhány hónapnyi. Ugyanakkor a már ismerős helyszínekre újra visszatérhetnek a családok, hogy aztán újra elhagyják azokat.

A periodikus mozgás másik formáját a napi mozgás jelentette: reggel Karácsonfalváról be Marosvásárhelyre, majd délután-este vissza a faluba. Mindaddig, amíg az autóbusz-közlekedés kialakult (vagyis a hatvanas évek közepéig), ezt a távolságot leginkább gyalog tették meg: Hagymásbodonon keresztül mintegy 8 km a város. A városban szilárd, esetleg generációkon át öröklődő kapcsolatok alakultak ki karácsonfalvi kereskedő vagy mesterember cigányok és a nekik alkalmi megbízásokat adó, velük üzleti kapcsolatba lépő, vagy egyszerűen az időszakos megjelenésüket toleráló, csere-ajánlataikat (a hatvanas években például, tapasztalataim szerint, ócska ruhát új lábosért, fazékért, jénai edényért)

elfogadó városiak között. A kapcsolatalakításban fontos, a bizalmat megszerző, növelő szerepe volt annak, hogy a karácsonfalviak igyekeztek minden helyzetben Gáborokként bemutatkozni, és hangsúlyozni, hogy ők másak, mint a többi cigány. Valóban, tapasztalhatóan másak voltak már akkor: viselkedésükben („jóérzésű cigány”, mondják ma is a karácsonfalvi magyarok), a csatornaépítő, edényfoltozó mesteremberek pedig megbízható munkavégzésükben.

3. Apja mellett tanulja Jankó, hogy honnan, milyen módszerekkel lehet legolcsóbban beszerezni a különböző árukat, amelyekkel majd házalni lehet. Raktárosokkal, iparosokkal, üzletekben dolgozó kereskedőkkel alakít ki jó kapcsolatokat: szépen beszél, ajándékoz, lefizet. Mert azok, akiktől meg lehet szerezni az árut, mind urak – nem mint a vevők, akik, Jankó szerint, parasztokra és urakra oszthatók.

„Az én már tudom, azonnal látom. Odamegyek, megnézem a kaput, megnézem a csengőt, megnézem az ajtót. Kinyitja az ajtót, s akkor megnézem, mi van belül. Közben kell beszélni, s akkor látja az ember, hogy mit csinál, hogy ideges vagy nem. S akkor ha paraszt, akkor egyből lehet egy nagy árat kérni. A paraszt az megadja, az nem ért hozzá. A paraszt, az már ha vásárol, akkor nem alkuszik. Na, az úr, annak nem lehet akármilyen árat mondani. Ha azt akarom, hogy üzlet legyen, akkor nem kell sokkal többet mondani, mint amennyi az igazi ára, csak kicsivel. Mert az úr az tudja, az tájékozódott. Az alkuszik, azzal lehet beszélgetni. Az még meg is kínál. Ha szépen beszélsz, akkor annak az fontos. Azt mondja, ez rendes cigány. De én is mondom, hogy Gábor vagyok, mert azt már ismerik. A paraszttal nem lehet sokat beszélgetni, kell dicsérni az árut, s ha akarja, megveszi.”

Ugyanaz vonatkozik a piacolásra is, mint ami a házalásra. Alapvetően két vevőtípus és két célravezető viselkedésforma van – így tanulta ezt, egy életre, az apja mellett Jankó. És számára nem

is létezett más tanulási forma, csak ez, a szülők mellett, vándorlás közben, a különböző, megoldandó helyzetekbe belekerülve, azok szorításában.

4. Karácsonfalván a cigány családokban a fiú öröklí apja rangját. Ha több fiú van, akkor általában a legidősebb; de az is lehet, hogy verseny alakul ki közöttük. Ugyanis igazából az apa halálakor dől el, hogy ki az, aki a család legértékesebb tárgyának, a pohárnak (táchtá) a tulajdonosa lesz. Láttam ilyen poharakat: ezüst, réz, ón az anyaguk, és nem a művészi értékük határozza meg a cigányok között pénzben számítható értéküket. A cigány poharaknak tulajdonnevek vannak, és egymás között a családtagok és ismerősök csak ezeken a neveken emlegetik. Család és pohár sorsa összefonódik. A szorgalmas, gazdag, előkelő, a többiek vezetőjének számító családok poharai értékesebbek. Ez azt jelenti, hogy akinek sok pénze van, az hajlandó sokat (valutában számolva is igencsak sokat) adni azért, hogy ezeket megszerezhesse. Ezzel a rangja növekszik, mintegy átvéve az előző tulajdonostól a pohárral járó rang-mennyiséget is.

Ha egy cigány nagyon nagy pénzügyi gondban van, és adósságai törlesztéséhez sürgősen nagy összegű pénzre akar szert tenni, akkor megváltik a poharától. Ennek igen hamar nagy híre lesz: annak is, hogy ki adta el, és annak is, hogy ki vette meg. Aki eladta, azt lekezelik, aki megvette, arra felnéznek. Aki eladta, annak nem lehet nagyobb célja elkövetkező életében, mint visszavásárolni a poharat – ugyanazt, vagy hasonló értékűt.

Jankó nagyapja valamikori szorultságában eladta a poharat. Az apának, Gábor Bánónak legnagyobb ambíciója az volt, hogy értékes pohara legyen, amit örökíthet majd. Ezért hajtotta magát, a család ezért nélkülözött. Az ötvenes éveiben járó apa igen jó egészségnek örvend, távol van még a pohár átadásának pillanata.

A másik ambíciója Gábor Bánónak az volt, hogy elköltözzön a csak cigányok lakta negyedből. Ekkor Jankó még iskolás gyerek

volt, tehát ez a hetvenes évek derekán lehetett. Jankó azt mondja, hogy az övék volt az első cigány család, amelyik a cigányok közül magyar környezetbe, a főút mellé költözött. Mások mást mondanak, és az a valószínűbb. De hogy az elsők között voltak, az biztos. A szomszédságban csak magyarok laktak. Jankó úgy meséli, hogy senkivel nem volt semmi konfliktusuk. A gyerekek együtt játszottak, és utána ha a magyar házhoz mentek, akkor ott, s ha a cigányhoz, akkor ott kínálták meg őket étellel.

A cigányok beköltözése a főút mellé a hatvanas évektől folyamatos volt, de igazából a kilencvenes években vált szembetűnővé. Mindjárt a változás utáni első években ebben a faluban a magyarok annyi pénzt kérhettek a házaikért, mint bent a városban. 1992-ben veszi meg Burcsa Mihály, a cigányok vajdája (legalábbis a magyarok vajdaként ismerték és kezelték; azt, hogy a cigányok minden családja és nemzetsége elismerte-e vagy sem, nem tudom) a református templommal szemben levő telken egy egykori földbirtokos nagy házát; ma még két vadonatúj emeletes ház is áll a régi mellett. Kicsit fennebb Gábor Demeter Kócsa nemrég vette meg az ötödik házat is, mivel öt fiavan; ezek a házak egy csoportban, egymás mellett állnak. Kicsit lennebb egy nemrég megvett és elbontott régi ház helyén újat építenek. Mostanában volt, hogy a kapuban áll dogáló cigánygyereket megkérdezte egy arra járó falusi ember: mi épül itt, te Rupi? A válasz, amely később bejárta a falut: palota!

Kérdeztem több cigányt is: miért akarnak elköltözni a cigányok közül, a főút mellé? Néhányan azt mondták: szűk a hely, nem lehet ott építkezni. Mivel a cigánynegyed a falu szélén van, s mögötte szántóföldek húzódnak, ez a válasz kétségeket ébreszt. Volt, aki azt mondta: állandó zaj, veszekedés van a negyedben, azért jobb külön. Ez már talán elfogadható érv. Senki sem említette, amit én a legvalószínűbbnek tartok: azt, hogy a múlttól szabadulva, más jövőt szeretne építeni a magyarok között, cigány, de a főút mellett lakó polgárként.

Ez, a területi elkülönülést megszüntető szándék és viselkedés Karácsonfalván régebb sem ütközött, ma sem ütközik a magyarok kifejezett és szervezett ellenállásába.

5. Kiköltözésnek számít az az új épület is, amelyik a kultúrháznak és a polgármesteri hivatalnak egyaránt helyet adó épület melletti telken áll. Ki a cigányok közül, ki a jól látható helyre, a főút mellé. Két évvel ezelőtt vették meg a telket az adventista vallásra áttért cigányok. Az első, aki áttért, még a hetvenes években, a már említett Burcsa Mihály volt. Ma már adventista a többség; vannak pünkösdisták, jehovisták is. Az imaházat Amerikából jött testvérek építették, közmunkában; az itteniek vették a szükséges anyagokat, megfogadták a magyarok közül a segédmunkásokat. Most éppen a járdát öntik, s a kisebb helyiségeket parkettezik.

Szombatonként, mivel ők a hatodik napot ünneplő adventista egyházhoz tartoznak, kocsisorokkal érkeznek és távoznak. A legnagyobb, legfontosabb cigány összejövetel a temetés, és temetéskor már a prédikátoruk búcsúztatja a halottat. A prédikáció, imádság magyarul van, akárcsak a halott nevében a temetéskor elmaradhatatlan hosszú búcsúzkodás. A prédikátor mellett álló néhány idősebb és fiatalabb cigány férfi magyarul énekli a zsoltárokat s a sír mellett a búcsúztató énekeket. A más vidékekről érkezett rokonság, azok, akik nem értenek magyarul, távolabb csoportosulnak, hangosan beszélgetnek.

A temetési menet útja a főúton keresztül vezet. Egy fehérsapkás rendőr a menet előtt, egy meg mögötte halad. Megkérték őket erre, s meghálálják majd a segítségüket. Talán az ő forgalom-irányításuk nélkül is meg tudnák tenni azt a mintegy ötszáz méteres távolságot – de a jelenlétüknek szimbolikus súlya van. A nyilvános átvonulás a falu terén ezzel hivatalos támogatást kap.

Karácsonfalva nyilvános tereit mindkét etnikum egyaránt korlátozás és konfliktusok nélkül használja. A különbségeket én elsősorban a nemek szerinti más-más viselkedésben tapasztaltam. Cigány nők, különösen a fiatalabbak a nyilvános térben nem állnak meg beszélgetni magyar nőkkel. Inkább bent, az udvaron vagy a lakásban beszélgetnek a nők egymással. Ennek az is az oka, hogy a cigány nők azok, akik intézni való ügyeikkel, apró vásárlási ajánlatokkal otthonukban keresik meg a magyar asszonyokat.

Férfiak etnikumonként elkülönülő vagy vegyes beszélgető csoportjait gyakran lehet látni a főutcán. Ha a háza előtt álldögél, a kapu előtt üldögél egy magyar vagy egy cigány idősebb férfi, akkor az arra haladók egyaránt köszönnek neki, ő egyaránt megszólít egyik vagy másik etnikumú fiatalabb embereket, és a vele egykorúak, függetlenül attól, hogy magyarok vagy cigányok, megállnak, hogy néhány szót váltsanak vele.

6. Jankó 1988-ban házasodik – ekkor már 22 éves, és ebben a korban a cigány férfi már aggregénynek számít. Jankó alacsony termetű – többen is úgy emlegették a háta mögött, hogy „*kicsi cigány*”.

Rangban az ő családja fölött álló család leányát veszi le. Ez azt jelenti a karácsonfalvi cigányoknál, hogy a leánnyal együtt jelentős pénzüsszeget kap a férfi családja. Ami ez esetben ennél is fontosabb: a legrangosabb és minden jel szerint leggazdagabb családdal, a Burcsa Mihály vajda családjával kerül rokonságba. Fél évvel ezelőtt történt Burcsa Mihály sajnálatos halála; a vezető szerepet legnagyobb fia, Burcsa Bandi vette át; Burcsa Bandi pedig Jankó apósa. A cigánynegyed központjának számít az arész, ahol három út találkozik, és egy kis híd is van. Itt áll egy nagy kertben az a hosszú, emeletes ház, ahonnan Burcsa Bandi apja vásárlása után a főút mellé költözött. A házat Jankó örökölte. Átellenben, nem messze van a Burcsa Mihályék régi háza, abban ma Burcsa Mihály özvegye lakik. Az özvegyet Jankó felesége,

azaz az özvegy leányunokája gondozza, és Jankó családja az özvegygel együtt jár piacozni, vásározni. Ma már távolabb nem, hanem leginkább naponta, télen-nyáron Marosvásárhelyre. Naponta, az azt jelenti, hogy hétköznapi. *„Péntek az mindig a vásárlásnap. Akkor bevásárolunk, mindenfélét, s akkor az asszonyok főznek. Szombaton és vasárnap nincs főzés. Akkor van az istentisztelet és van a pihenés.”*

7. Jankó igen gyakran mondja: ezt apósom tudja, ezt apósomtól kell megkérdezni. De nemcsak ő, mások is az apósához küldtek. Az após, Burcsa Bandi pedig már megszokta, hogy őt kérdezzék, és ő válaszoljon. Az apja, sőt a nagyapja is tanácsos volt hosszabb-rövidebb ideig a Helyi Tanácsban – ezt a régi rendszerben Néptanácsnak nevezték. Az apja intézte, hogy bevezették még a hetvenes években a cigánynegyedbe a villanyt, a gázt. Ezzel elkezdődött a cigányok számára a „nagy civilizáció”.

Az, hogy megválasztották és tanácsos, nem jelenti, hogy minden cigány családdal szót tud érteni. *„Nálunk nagy a család, s nem egész Karácsonfalvának vagyunk a tanácsosai, mi csak a mi családjunkban, s Bánkóék vannak az ő családjukban, mások a más családjukban, akárhol van egy olyan fejes, egy reprezentant (képviselő)... Én is voltam a Tanácsban most a választások után. Amit mondtak nekem a cigányok, azt meghallgatták, mert kellett kö az utcára, s mondták a cigányok, hogy hiányzik a kö, s lemondtam, lebeszéltem, s egy hét múlva hozták. Smegvan az út, mert már sok cigánynak sok kocsija van most. Nekünk, van már 20 éve is hogy kocsija van a testvéremnek. Van sok kocsija, van legkevesebb 30-40 kocsija, nekem az udvaron 3 kocsija van...”*

8. Cigányok is, magyarok is ugyanazt mondják: Karácsonfalván a két etnikumhoz tartozók között régebb sem voltak, ma sincsenek konfliktusok. Cigányok nem jártak a magyarok báljaiba, diszkóiba: *„ők máshogy szórakoztak”*, mondják a magyarok.

Nem volt cigánybál, nem volt a cigányoknak más saját rendezvényük.

Minden korosztály esetében vannak a cigányok és magyarok között napi kapcsolatok. Burcsa Bandi mondja: „*Fiatalok is, nálunk a faluban biztos, hogy barátkoznak. Sköszönnek, s tudnak barátkozni, s tudnak együtt dolgozni. Hát amikor voltak a Zepter-kocsik (t.i. magyarok autójukkal, sofőrként Törökországba vitték a cigányokat, akik ott leginkább Zepter-típusú edényeket vásároltak, hogy itthon kereskedjenek velük), há mind a magyarokkal mentek a cigányok, s Magyarból (t.i. Magyarországról) is együtt hozták a kocsikat (t.i. használt kocsikat). Itt hozták, rendezték, s mentek, a piacon eladták.*

Apámat a magyar emberek szerették, s járt a magyarokkal, de akkor a cigányokat nem fogadták be úgy, mint most. Nem voltak olyan tiszták. Most demokrácia van, mindenkinek kell legyen tisztaság, legyen tiszta ing, ha valaki megyen, akkor melléje le lehessen ülni. Ezt mi is egymásnak mondjuk, hogy legyen tiszta... Ha jár a vonattal, s jár a kocsival, akkor egy nagy ember, egy doktor vagy egy rendőr vagy valaki, ha már szag van a kocsiiban, az nem jó. És van az a szép kölni, és tesszük a kocsiiba, hogy a szag is legyen szép s jó. Béül egy ember, s kiszáll, s mit mond: látszik, hogy cigány, de rendes.”

Burcsa Bandi a burkolt kérdést is érti. Mert a kérdés így szólt: megtörtént, hogy mások magát megsértették? A válasz: „*Hogy mondják, hogy cigány? Hát nem haragszom, hát mi az, hogy cigány, a magyaroknak mondják, hogy magyarok, a románoknak mondják, hogy románok, az nem... Vannak cigányok, hogy haragszanak, én nem haragszom. Mondhatják cigány, de nem kell legyen rendetlen. Az a cigány, amelyik rendetlen! Smásodszor is rendetlen, s harmadszor is rendetlen, s nem fogadják bé, hogy menjen kávézni, szukkozni, vagy barátkozni. Az már nem rendes, az már nem tudja, mi a műveltség.”*

Miért is sértődnének meg Burcsa Bandi és társai? Ők nem olyanok, mint akik az idegenek által a cigányokról alkotott sztereotípiába illeszkednek; ők cigányok, de másak.

9. Valóban: Karácsonfalván messziről látszik, hogy ki cigány és ki nem. A cigány férfiak nyáron-télen nagy karimájú, fekete színű kalapot hordanak (de láttam sötétebb és világosabb szürkét, barnát is). Jankó úgy tudja, hogy csak Magyarországon, meg tovább, Németországban lehet ilyen kalapot kapni, Romániában ezt a fajtát, ezt az igen jó minőségűt nem gyártják. Ebből is több fajta van, 250 márka az olcsóbb ára, a fekete bársonyosért ennek a háromszorosát is megadják. A férfiak általában fekete inget, fekete, vagy legalábbis sötét nadrágot viselnek, és elmaradhatatlan a börmellény. Ezt ma már a faluban lakó szabó is készíti számukra, méretre. És elmaradhatatlan még a bajusz.

A cigányasszonyok ma is hosszú szoknyában járnak. Ilyen szoknyája egy asszonynak igen sok van. Olyan varrónők vannak a faluban, akik házhoz járnak, és cigányasszonyok igénye szerinti anyagból és mintára varrnak. A cigány-negyed mindennapi látványa a kerítésen-tornáckorláton száradó szoknyák (meg ingek, szőnyegek, pokrócok) tömege. A gyerekek mindenben a felnőtteket követik: a fiúknak kiskoruktól kalapjuk, bőrlájbijuk van, a lányoknak hosszú szoknyájuk meg hosszú piros szalaggal copfba font hajuk. A férjhezmenés után az asszony haja mindig a kendő alatt kell legyen.

Karácsonfalván nincsenek cigányok és magyarok közötti házasságok. A cigány házasságok igen korán, minden különösebb ceremónia nélkül kötnek azok között a fiatalok között, akiket a szülők erre kinéznek, ebben megegyeznek. A leány szülei nagy összeget adnak a fiúnak a házasságkor, a fiú viszont viszi a saját családjá rangját, ennek a kiegyenlítésére szolgál a sokszor igen nagy összegű pénz. Mert Burcsa Bandinak például van most egy 16 éves fia, és azért, hogy elvegye a leányát, egy másik apa

hajlandó lett volna 150 000 márkát adni, és ráadásul „*egy olyan Mercedest, ami lejön a gyárból Németországban...*” . Burcsa Bandi, a vajda nem fogadta el az ajánlatot.

Az egyik kapuban négyéves forma kisfiú álldogált, rajta börmellény, fején fekete kalap. Az apja fekete kalapban, börmellényesen a kapu előtti kavicsot terítette a bejárat előtti gödrökbe. A kérdésre, hogy a fiúnak mióta van kalapja, azt válaszolta, hogy már vagy két éve; csak sajnos, nem tud ügyelni rá. Leveri a földre, meg elhagyja az udvaron. Meg aztán ez kis karimájú kalap, ha majd nagyobb lesz és megtanul ügyelni rá, akkor nagyobb karimájú kalapot kap.

Hiavatalos véleményt ez esetben is Burcsa Bandi fogalmaz: „*Fiatalok, ha egyszer idevalósi s cigány, kell legyen kalapja. Há lássa, hogy a divatot mi nem hagyjuk el, a kalaposok. A kalap, a bajuszunk megmarad. Az asszonyok a hosszú ruhát nem cserélték le. Demokrácia volt, minden volt, de ez a szokás megvolt s meg is maradt.*

S nem maradt el más sok szokás sem, hanem megerősödött. A mi elődeink bent voltak egy kicsi szobába tízen, tizenketten. Most már az én egyik fiamnak csináltam azt a házat, s egyedül van a házban, egy 8 szobás ház..”

10. A Burcsa Bandi emlegette műveltséget meg kell szerezni. Az egyik forma: az iskola. Jankó igen büszkén mutogatott a kapuban álldogáló, 15 év körüli, kalapos-börmellényes-sötétzöld inges-fekete nadrágos fia felé: jó az esze, az iskolában jó eredményei voltak, olvas és ír románul és magyarul, a tanárok mondták, hogy tanuljon tovább, de most már meg kellene házasodjon.

Burcsa Bandi mondja: „*Most már jobban járnak, mint régebben, iskolába. Amikor én iskolás voltam, mennyit jártam, 3 évet, azt se... Most már az én fiam a legnagyobbik 9 évet, a másik 8 osztályt, a harmadik 9 osztályt, Pistuka, s Jankó is 7 osztályt... Hozattam német tanárt, s Rupi s Jankó tanult németül s angolul.*

Ők nem voltak Németországban, én voltam, s nekem hiányzott, s azért, én már az én gyermekeimet úgy nevelem, hogy tudják. Amikor mennek, beszéljenek németül, angolul, nem tudja az ember, hogy milyen helyzetbe kerülnek, s az ember kell hogy gondolkozzon ezen. Régebben a gyerekeket úgy szedték össze, úgy kellett iskolába menni, kukoricakóré-rakások voltak a kertben, s azt szedték szét a tanárok, onnan szedték össze a gyerekeket s vitték az iskolába. Analfabéták voltak. S most rendszeren járnak iskolába. Van, akit kocsival visznek iskolába.”

Magyarok mesélték: az egyik cigány család megfogadott egy idősebb magyar embert, aki mindennap reggel és délben az elsős fiuk táskáját vitte iskolába és haza. Ilyen is van ma ebben a faluban.

11. Karácsonfalva olyan lakóhely, amelyikre büszkék lehetnek a cigányok. A fiatalok sem vágyódnak el. Elmennek belföldre és külföldre, hogy „csináljanak pénzt”; most már inkább külföldre, Magyarországra, Ausztriába, meg a tengeren túlra is, Torontóban és Sacramentóban is vannak karácsonfalvi cigányok. „Kilencven után nem mondhatni, hogy nem jó a helyzet. Köszönjük a jóistennek, hogy az embernek van egészsége s tud menni, s tud pénzt csinálni s tudja rendezni a családját...”

Burcsa Bandi szerint ma belföldi és külföldi utazásokkor nem fenyegeti veszély a cigányokat: „Mi nem félünk, mert csak az fél, aki lop. De egyszer én ha nem lopok. Nem tévedtem, látom magát, köszönök, maga visszaköszön, jó, ha nem, megyek tovább. De ha egyszer nem csináltam magának semmit, nem loptam, meg tud-e támadni engem? Nem. S akkor az tud menni, aki nem csinál rosszaságot, s nem lop, nem verekedik, s nem iszik. Mi már itthon nem használunk 20 éve italt, se bor, se pálinka, se sör, s tudok járni kocsival...”

Az, hogy ennyien járnak kocsival, a Jóistennek köszönhető. A Jóisten azzal segítette meg a karácsonfalvi cigányokat, mert

közel kerültek hozzá, mert átálltak, s akkor azért adta a Jóisten a gazdagságot. Így van. Burcsa Mihály volt az első adventista itt. S azelőtt a cigányok ittak, verekedtek, törtek-zúztak, igaz, azok a rendetlenek, az ablakozatot is összevágták, mert részegek voltak. Bánta aztán, de késő volt. De verekedni nem mentek akkor se az utcára. Ők otthon, az ők házukban, ez elég baj volt nekik. Hát a feleségét is elverte, de most már kiment, most már nincs ez. Akármelyik megcsinálta, amelyik ivott. Nem is szép, a verekedés kiment divatból...”

A karácsonfalvi cigányok esetében a döntő fordulatot nem a '89-es változás hozta. Az új vallás felvételének, az új egyházhoz való csatlakozásnak nemcsak az volt az eredménye, hogy az ivás, a verekedés kiment a divatból. Ez csak következménye egy erkölcsi megtisztulásnak, és ennek nyomán a világban elfoglalt új helynek. Nem kell félnie belföldön és külföldön, ember és Isten előtt annak a karácsonfalvi cigánynak, aki adventista közösségében, annak szabályai szerint él. Ez megmenti a tévedésektől, megvédi a kísértésektől, és lehetővé teszi, hogy mindenkivel szemben nyílt legyen, mindenkinek köszönjön, s ha az illető nem fogadja, akkor nyugodt szívvel továbbálljon – hiszen nem rajta múlt, hogy nem alakult ki jó kapcsolat.

Egy mobilis, a világot új és új kapcsolatok mentén beélő, és a halmozódó kapcsolati tökéből élő csoportnak igen nagy támogatást jelent, ha szilárd, és mások által is elismert erkölcsi háttérrel rendelkezik. A karácsonfalvi cigányok között a hetvenes-nyolcvanas években elterjedő neoprotesztáns vallásoknak igen erős, a cigányokat a széles társadalomba integráló szerepük volt; és ez csak felerősödött a kilencvenes években.

Többen is említették: külföldön kénytelenek máshogy viselkedni, mint belföldön. Például többen vannak, akik leteszik a kalapot. Furcsa is: a Karácsonfalva között száguldozó kocsikat

csupa nagy kalapos cigány vezet. De itt ez nem zavar senkit. Állítólag külföldön, például Magyarországon a rendőrök nem szeretik a nagy kalapos cigány sofőröket, és hajlamosabbak őket megállítani és megbüntetni, szemben azokkal, akik cigányok, de kalap nélkül vezetnek.

Magyarországon ez a rend: a cigányoknak le kell venni a kalapjukat.

A '89 utáni változó világban több rend is van, amelyhez igazodniuk kell a karácsonfalvi cigányoknak. A világ középpontjában azonban ott vannak a legfontosabb feladatok: az embernek „menni kell... pénzt csinálni ... s rendezni a családját...”. Látható és tapasztalható, és reális változásként kijelölhető, hogy az autós közlekedésnek is köszönhetően, sokkal többet, többféle mennek, mozognak ma a karácsonfalvi cigányok, mint 1989 előtt. Sokkal több pénzt csinálnak. És a családnak sokkal több jut, hogy megváltozott körülmények között, jobban élhessen.

12. Jankó sokat járt a fordulat után külföldön.

Először Törökországba indultak, mindjárt 1990 tavaszán. Ehhez kocsit, sofőrt kellett fogadni, leginkább a karácsonfalvi, autóval rendelkező magyarok közül. Jankó úgy emlékszik erre az időszakra, hogy ez volt a jeans (farmerruha) korszaka. Ő és családja legalábbis inkább jeans-szel, és nem edényekkel, ruhákkal vagy szőnyegekkel kereskedett. Nyári időszakban hetente, kéthetente fordultak, attól függően, hogy itt hogy sikerült az árun túladniuk.

Hamar felfedezték a használtautó-kereskedelmet is, ez volt a következő korszak. Magyarországról Daciákat hoztak. Volt olyan hét, hogy háromszor is fordultak. „*Akkor, az elején volt a parasztnak pénzüik. Egy kicsit ki kellett festeni, javítani. De azt se volt muszáj, mert sokan keresték a Daciát. Megbeszéltük, három nap múlva hozzuk. Mentünk apámmal, megvolt a barátság, voltak olyanok, hogy tudták, ki akarja eladni, mentünk oda, fél nap alatt*

a papírokat megcsináltuk, jöttünk haza. Oda vittük a kapu elé. A paraszt örült, adta a pénzt. Sakkor indultunk vissza.”

Jankó és társai inkább Magyarország keleti részében kereskedtek. Amikor egyre kevesebb lett a használt autó, akkor hosszabb időre kimentek, „szállást fogadtak”, és a vidéket járták szőnyegekkel, függönyökkel, ruhákkal. Legtöbbet Nyíregyházán voltak, innen át lehetett járni Szlovákiába is. A következő lépés az Szerbia volt. Ott török nagykereskedők raktáraiból vásárolták az árut, és ugyanúgy járták a vidéket, mint Magyarországon. Szerbül nem tanultak meg, inkább olyan vidéken üzleteltek, ahol a román és magyar tudásukkal érvényesülhettek. Aztán jött Szerbiában a háború, akkor többet nem mentek oda: de úgy hallotta Jankó, hogy mostanában megint érdemes ott üzletelni.

Példaként említette: megvették a szőnyeget 35-40 márkáért a nagykereskedésben, s 70-80-100 márkáért adták tovább. Ez érvényes volt más árucikkekre is.

13. Jankó szerint az 1989 utáni időszak abban különbözik az azelőttitől, hogy a karácsonfalvi cigányok között „nagy a civilizáció”. Már mint a kereskedelemből gazdagodó, az új vallás parancsait követve takarékoskodó és józanabban élő cigányok között. Nagyok lettek a házak, sok minden van a házakban, olyasmi, amiről azelőtt csak álmodhattak. A nagy udvarokat lebetonozzák, hogy ne legyen sár, mert azelőtt sokat jártak a cigányok a sárban. Most is van a cigány negyednek olyan része, ahol nincsenek kerítések a házak között, és sáros az út a házak előtt. De ez már kivétel: a civilizáció jelenti a köves utat, jelenti az autókat. Az asszonyoknak a civilizáció hozta az automata mosógépeket meg a vízvezeték a házakban, a kicsempézett fürdőszobát; meg az egész családnak a központi fűtést. És minden, eddig őket körülvevő fontos, értékes és kedves tárgynak a megsokszorozódását: puha ülőhelyek, takarók, falvédők, szekrénysorok ruhákkal, vitri-

nes szekrények drága porcelántárgyakkal, régi órák, aranyékszerek.

De abban is különbözik a két időszak, hogy most a cigányok sokkal jobban tartanak, esetleg jobban félnek egymástól. A nagy házak magas kerítésekkel vannak körbekerítve: némelyeken többsoros szögesdrót. Van olyan udvar, amelyet pitbullok őriznek. Az ablakokon vastag vasrács, „de hiába, mert oda már többször betörték”. Kicsodák? Máshová való cigányok, akik pontosan tudták, hogy milyen értékek rejtőznek a házban, és mit keressenek.

A cigányok pénzforgatásának közismert módja: egymásnak kölcsönt adnak kamatra. Minél sürgősebb a kölcsön és nagyobb az összeg, annál nagyobb kamatra. Állítólag nem-cigány megbízók is vannak, akik így, a cigány hálózatok segítségével sokszorozzák a vagyonukat. A kölcsön behajtásának erőszakos formáitól sem riadnak vissza, ha erre kerül a sor.

De ezt már Jankó is lehallkított hangon mondja, s elhallgat. Jankó fél. Ki tudja, kinek milyen összeggel tartozik ő is, és már őt is jóindulatúan vagy agresszíven figyelmeztették, hogy mikorra jár le a kamatos kölcsön-törlesztés határideje...

14. A gyorsvonat fülkéjében hárman ülünk. A folyosón cigány család telepedik le: anya, nyolc-kilenc éves kislány, három-négy éves kislány. A csomagjuk: egy nagy, sárgásbarna bárzsonyzsák, vállpánttal. Ezt a folyósó földjére teszi le az asszony. Erre ülteti a kislányt, aki azon nyomban elalszik. A kislány a zsák mellé, a földre ül. Az anya áll.

Állomások következnek, felszállók és leszállók gyúródnak mellettük, van aki rájuk szól. A gyanúmat az kelti fel, hogy olyan börmellény feszül a kislányon, a vastag gyapjúpulóverre véve, amelyeket Karácsonfalván láthattam.

Valóban: karácsonfalviak, és a Gáborok nemzetségébe tartoznak. Az asszonynak három gyereke van, a nagyobbik leány már férjhezment. Ők most éppen Szebenben élnek, de Karácsonfalván

is van házuk, és most Bránra utaznak, ott élnek az asszony szülei. A férj – ahogy az asszony beszél róla: „a cigány” – Marosvásárhelyen van, mert egy testvére kórházban van, azt kell kihozza, rendezze.

Autójuk van? Természetesen. Akkor miért nem autóval utaznak? Mert a karácsonfalvi cigányasszonyok közül egy sincs olyan, aki megtanult volna autót vezetni. Az nem asszonynak való.

És miért ülnek így, a fáradt gyerekekkel a folyósón, amikor van hely a fülkében? Miért teszik ki magukat inkább a tolongó utasok megjegyzéseinek? Azért, mert nem volt idő, hogy helyjegyet vegyenek, és be kellene kérezkedni a fülkébe. Azért, mert a fülkében levő utasok nem szeretik a cigányokat. Róluk, a ruhájukról és arcukról látszik, hogy cigányok. A kis Rupi lájbijáról; meg látszana a kalapjáról is, mert van már neki, csak otthon maradt, mert még nem tud vigyázni reá. Meg látszik Teréz hosszú, piros szalaggal két copfba font, leeresztett hajáról, ráncos szoknyájáról, amelyik ugyanolyan formájú, mint az anyjéé, csak neki való, kis méretű.

Nem kérezkednek hát, hanem állnak-ülnek-alusznak a folyósón. Teréz is, a kicsi Rupi is ezt tanulja az anyjától. Lehetnek büszke, gazdag cigányok otthon, az övéik, a karácsonfalvi cigányok között, lehetnek barátaik, vagy éppen sofőrjeik, háztartási alkalmazottaik a karácsonfalvi magyarok közül – de amikor vonaton utaznak, akkor ez a rend.

A vonaton, piacokon, autókban látott cigányok egy más világból jönnek, és oda mennek vissza. Ez a világ az informális kapcsolatokon alapul.

A karácsonfalvi cigányok cigányul beszélnek, hagyományos cigány viseletben járnak, de ami az elkülönböztetés szempontjából a legfontosabb: világukat nem intézményesítik olyan formákban, amely kompatibilis a magyarok, románok formális intézményi világával. Például nem érdekli őket a pártpolitika, holott igen

él és családok közötti harc van a hierarchiában való fennebb lépésért. A cigányok legfontosabb távolság-építő, elrejtést végző, és éppen ezért védő mechanizmusa a mindennapi, gazdasági, ünnepi társas tevékenységek másfajta szervezettsége. A gazdasági erő az elmúlt évtizedben ezekben a társas kapcsolatokban termelődött, sokszorozódott.

Két alapvető magatartásról és a mögöttük halmozódó, ezeket szabályozó tapasztalatról írtam: a Burcsa Bandiéről, aki úgy jár a világban, hogy nem fél, és a vonaton gyerekeivel utazó asszonyéről, aki az etnikumával szembeni előítéletekkel szembesülve választja a kényelmetlenséget, szó szerint a kívüllevést. Nem látok ellentmondást: mindkettő egyaránt annak a csoportnak a mai tapasztalata, akiket karácsonfalvi cigányoknak neveznek.

